Shri Raghunatha Temple MSS. Library,
JAMMU

No. २६५५ / घ

Title भट्टिकाव्य टीका "जयमङ्गला"

Author जयमङ्गल:

Extent ५ पत्र Age

Subject काव्य

भट्टिकाव्यटीका जयमंगला (ख)

२६५

पू[illegible]

श्री कालेय
जय मंगला देवी
F. P.- जम्मू
2-5 (5) Nd
कालेज

२५। काव्य

बुधा देवाः। तेषामपि प्रधानत्वान्नेत्रेन्द्रः। इगुपधाल्लक्ष्मसतः। सामान्यशब्दोपि देवेषु वर्तमानोऽर्थ
वशाद्विशेषे प्रयुक्तः। तस्य सखा। राजाहस्सखिभ्यष्टच्। विबुधसखइत्यनेन धर्मविजयित्वं दर्शय
ति। विबुधसखत्वस्य कार्यत्वात्। सुरलोकविजयिनश्चयोराज्ञां नचैषां धर्मविजयी प्रधानं। परंत
न्त्यजत्रिविधा उच्छेदनीया पपीडनीय कर्शनीयाः। तत्रये पीडनीयकर्शनीयशत्रवः परान्तापयन्तीति प
रंतपः। द्विषत्परयोस्तापेरिति खच्। खचि ह्रस्वः। अरुर्द्विषदजन्तस्य मुम्। नृपइत्यनेन च मंडलेश्वरत्वं ख्याप्य
ता। परंतपइतिपरमंडलोच्छेदनं इति गुणानि वदाहीनि। तैरन्वितः सेवकः। ग्रंथतोऽर्थबोधनस्य स्पष्टहीनत्वात्।

दशरथइत्यनेननाम्नोदाहृतोलोकेगीतः।गुणैःपंतेऽस्यसंख्यानइतिगुणाः।गुणकुशलामंत्रणाइतिचौरा
दिकोदंतः।तस्मादकर्त्तरिचेत्यादिनाघञ्।येषामेरऊणपंतानामितिदर्शनं।येषांतन्नास्तितेषामेस्व
वरंश्रातिविवादोनरूपंप्रति।गुणैरासिरामादिभिर्वरंश्रेष्ठं।यंनृपतिसंबंधः।विबुधइतिग्रहद्ध
हइत्यादिनाकर्मण्यणशाकेनहेतुनोपगतवान्सतंपितरं।सनातनइत्याह।भुवनहितच्छलेनेति।भवं
भुतावयंतइतिभुवनानिभूर्भुवस्वराख्यानात्रयोलोकाः।४।२८।कर्युन्नित्यनेनवर्त्तमानेभूसूधूभ्रस्जिभ्यः
छंदसीत्यौणादिकःक्युन्।बहुलवचनाद्भाषायामपिभवति।तत्त्यादिहिता।भुवनहिताः।तच्छलेनस
नेत्यवायंसदार्थेवर्त्तते।सनातनवतीतिसायंचिरंमितिद्युद्युलेतुड्।सनातनोविष्णुरुप।गमत्प्रा
जगाम।नृदिस्वादङ्।सत्स्वप्यन्येषुराजसुगुणैर्वरत्वाद्यंपितरमंगीकृतवान्।विष्णुःसोऽभूदिति।याअयं
स्वयमित्यात्मवायुनानकमवायुनानान्यैतिप्रेरितइत्यर्थः॥१॥सोध्येष्टेति॥तत्रियसाधर्मोद्य

यनंशास्त्राश्रितना। भूतरक्षणं चेत्युलयंन्नृप इत्यनेनोक्तं। भूतरक्षणेशस्त्रमंगं। स नृपो वेदानध्येष्ट अ
धीतवान् इङ् इतिष्टाध्यायमुक्तः। वेदत्रयं तिङ्ङापयति धर्मविमोविनिवेदाः। सामादयः। पचाद्यच्। इङ् अधि
पूर्वस्य गाङ् विलाषयतिगाङ्लावपक्षे रूपं अगादित्वाद्रा दृष्टद्धिः। ङित्वान्न ङ्यत्वं ष्टं वा त्रिदशा
देवानयष्ट। यजिष्टोमाहिभिः पूजितवान्। यजेन नयजनमुक्तं। यजेऽपवारितेतङ्। अनिड्समीपगतत्वान्
हलो। लिङ्सिचावितिकित्वंन रावति। ब्रश्चादिना षत्वं। झलोझलीति सिचो लोपः। पितॄन्पारीदाप्याय
तवानितिपितृयजनमुक्तं। पृपालनपूरणयोरिति अस्मात्पूरणयोर्लुङ्। सिचिवृद्धिः। इट् ईटीति सि
चो लोपः। अथवा पितॄन्नाप्रीहितिवापाठः। पृपरीणनमित्यस्मात्स्पृशमृशकृषतृपदृपांसिज्वा
वक्तव्यमिति ब्लेः सिचि अनुदात्तस्येत्यादिना अमलावपक्षे रूपं। अंतर्भावितण्यर्थोयं वृद्धहृव्यर्थ
पितॄन्तर्पितवानित्यर्थः। सममंस्तबंधून्। मात्रापितृसंबंधान्संमानितवान्पूजितवानित्यर्थः। मन्य
न्यतेरनुदात्तेत्वात्तङ्। इट्प्रतिषेधश्चायमांसिच इकारउच्चारणार्थः। तेषामिहनः सिजीतिकित्वा

3

मि॰

पकान्नलोपालृवः। येषांविकारइशनेषादित्वान्नुमागमः। आंतराज्ञ। शत्रूनजिताकथंपरंतपइत्या
ह। व्यजेष्टषड्वर्गमिति। कामक्रोधलोभमदमानहर्षाणांवर्गसमूहस्समालिखितवान्। विपराभ्यांजेइ
ति तङ्। अस्थनीतो। समाधिषुसंख्यादिषुचरमितवान्। रमेर्लुङितङ्। समूलघातन्यवधीदरीन्
मूले सहसमूलं। साकल्येऽव्ययीभावः। समूलंहत्वासमूलघातं। इदम्‌ — नीयशत्रुविषयेंस
मूलोपपदाइंतेसमूलाकृतेत्यादिनाणमुल्। हो हंतेर्ञ्णितिकुत्वं। हत्ति। हनस्तइतिनत्वं। काषादिषु
यथत्यादिनायथाविध्यनुप्रयोगः। हंतेर्लुङिवधादेशः। तस्यापदेशेनेकाच्त्वादिप्रतिषेधा
नलवति। अतोलोपाकृतेतस्यस्थानिवत्त्वादतोहलादेर्लघोरितिविभाषाहडिनेस्यात्॥ २॥

वसूनिति॥ वसूनिन्द्रव्याणिवुधातिरेकेणबलादिस्योपकारीददितवान्। विक्षिप्तवानितिवा राम॰

किरतेर्लुङिवारूपाः। कः किमिवत्यपेक्षयामाहतोयंघनवदिति। तोयमुदकंघनोमेघः किलयथा 3

फलनिरपेक्षयाकिरतितद्वत्। एवंसम्यक्प्रजोपरिपालनादिंद्रेणतुल्यस्वमाह। सहासनंगोत्र

नि। ष्टग्णोनेः कर्मणि ल्युट्। वहतीति वहः। पचाद्यच्। गंधस्य वह इति हि योगे षष्ठी समस्यते। गंधस्य
वहो वायुः घ्राणि। घ्राणं। ... कर्मणि ल्युट्। अरविंदं न पद्मेन व्यतिषंगः संपर्कोस्य वायोः। वातीति वात
नाते ष्टुग्णोति प्रत्ययः। शोभनो गंधो यस्यारविंदस्येति षंगात्सुगंधः। गंधस्येत् उत् पूतिसुसुरभिभ्य इति इकारः
समासांतो न भवति। गंधस्येत एकांत ग्रहणं कर्तव्यमिति वचनात्। सुगंधस्यापणे क इति प्रयोगः॥१०॥ लतेति र
विशेषात् पदद्वंद्वं व्याख्याप्यमानासेव्यमानयोरिति द्वितीयांत उपपदे णमुल् विधीयते। तत्र व्याप्यमाने द्विर्व
चनस्यात्र सेव्यमाने च क्रियावचनस्यानीत्यपर्यायेरिति द्विर्वचनं विधीयते तत्र समासेनैवोक्तत्वान्न
युज्यत इति निश्चितं। स कांकुस्यारामो गच्छन् लतामनुपत्य कुसुमान्यगृह्णात् गृहीतवान्। लतामनुपत्या
नुपत्य वा द्वितीयायां चेति समासः। अग्रहल्लिङ्। अस्य पर्यायस्यापि ताङि त्वेयाहि ज्यूहि नासंज्ञसारणो इ व्याप्य
प्यमान पक्षे लतां लतामनुपत्येति विग्रहः। आसेव्यमानपक्षे क्रियायां द्विर्भावः। लतामनुपत्यानुपत्येति
समासेनैवोक्तत्वात् योगेन हि द्विर्भावः विग्रह एव लाभ्यामिति द्विर्भावः। नद्यवस्कंदमिति। नदीमवस्कंद्य घ

दीरवधं घावधं घमरामउपास्पृशदुपास्पृष्टवान्। कुतूहलादिति सर्वत्र योज्यं। चारुशिलाश्चारुशिलाउप
विश्य चारुशिलाउपविश्योपविश्य चारुशिलोपल श्रीआसश्चासितवान्। असे लुङि रूपं इषत्स्मयमा
नः किंचिद्धसन्॥२१॥ निम्मांशु॥ अद्द्रान्समीपे सलिलान्यपश्यत्। दृशेर्लङि पश्यादेशः। निम्मांशोरादि
त्यस्य रश्मिभिः स्फुरितानि रंजितानि श्रांचिपूर्वस्यांदिश्यवस्थितानि। अपूर्वं दिं च तत्र्यलिगितिच्छित्। अनुष
गलोपः। जश्शः शिः नुम्। नानारत्नतेजांसि सुविसन्नता निपिंडीकृता निगलत्शितिरश्मिभिर्धारालिखि
तानि गलितानि। धाराशब्दो निदाघे॥२२॥ दिगिति। शस्यविशेषाणांशाल्यादीनां पंक्तीः पश्यंस्तुष्टवान्राम॥
दिग्व्यापिनीः सर्वाशाव्यापनशीलाः। लोलयंतीति लोलनीयाः। वहुलवचनात्कर्तर्यनीयर्। लो वनत्। तोलो
लनीयाइतिसमासः। मार्जनं मृजा शुद्धिः। पिवादेरङ् तया। अव्ययानुगमायासांताः। शुद्ध्यानुगताइत्यर्थः। स्नेहमि
वस्रवंतीः। वितृणांतरलाः उत्पाटिनितृणान्तरालेमध्यलागयासांता॥२३॥ वियोगेति। पुंलिंगे पैः प्रवि
तान्ध्याज्ञानगोष्ठानगाव स्थिष्टंतेष्विनिसुपिस्थइतिकः। अंवांवेतिषत्वं। सरामणैक्षिष्ठाइ ईक्षरतुदात्तत्वाद् रामः

ङ्।।२३।। वियोगदुःखस्य योनुभावोनुभवनं तस्यानभिज्ञैः। तेषां पुत्रदारैः सह सर्वत्र गमनात्। एता
वता कालेनैतावद्दुःखमिति विहितं। दधाते हि। नृपांशंकरं दद्‌ाङ्गैः। आहार्या कटकादिभिः आहरणी
यायाः शोभा तेरहितैः। अमायैः ऋजुभिः। आहार्येति अहल्यापते। शोभयतीति शोभा। पवाघश्च श्र
श्चवाशोभनं शोभा।। श्रियोभावेङ्। क्षत्यल्युगर्वहलमिति बहुलवचनात्। नोक्तः। आश्रम पिपासि
येयव्यालियरंति।।२४।। स्त्रीति।। गोपांगनानां चेष्टितं गमनागमनादि। अप्रगल्भं लज्जावत्। तद्वत्स्त्रीभूषणं।
तथावीक्षितानि विलोकितान्यवक्राणि कटाक्षादिरहितानि अपिच्छारूपाणि शासनानि स्खलावष्ठालिङ्गा
यान्। ऋजून् अकुटिलान्। विश्वासकृतो विश्रंभजनकान् विलोक्य मुमुदे हृष्टवान् सरामः।। लिखे पित्वा कि ल
गुणश्रावक्षः कार्यदर्शनात्स्वलावदर्शनमित्युक्तं।।२५।। विटूनेति। गोपांगनानां दधिमन्थनाय यत्स्थानं कृतं त
न्नृत्तमिव तिगोयां गनानृत्तं नेकनृत्तं रामं मनंदयत्। संतोषितवत्। नदेरण्यंतस्य लङि रूपं। विहृत्तेति विघूर्णित
पार्श्वयज्ञनृत्ते। रुचिरः शोभनोंगहारो गुणाविक्षेपो यत्र। अमुक्त हेतानि यंकस मुक्तकंठतावारुणानितवितकदिशा
गनरम्या आमंद्र इषद्गंभीरो यो मंथकृतो ध्वनिस्तेन दत्तस्ता लो यत्र।।२६।। विविचे। मृगाणां कदंबकं दृष्टवान्तस्य राम

स्यकूतूहलंतेनतानविस्तारितवान्।विचित्रंश्वेतकृष्णत्वात्।उद्धैःप्लवमानंउज्जिहानं।आरात्समीपेत्रस्तुवसन
शीलैः।त्रसिगृध्रीतिक्नुः।मेघात्ययेनमेघापगमेनउपात्तंवलयेनेतिव्युत्पत्तिकरणाबहुव्रीहिः।वातम
ऊर्तिवातमजं।वातात्सिमुश्वंगच्छतीत्यर्थः।श्वशाप्रकरणेवातशुनीतिलशर्द्धेष्वजधेट्तुदजहातीनामुपसं
ख्यानमितिश्वश्।अरुह्यतमितिमुम्॥१७॥सितेति।सितारविंदानांप्रचयेषुसमूहेषु।एरच्।संघेवे
नेत्रराघवयेड्डुनिघञ्जकौमस्यानां।ग्राणिषुसंघशब्दस्यरूढत्वात्।लीनाःकलहंसमालाः।तथासंसक्तफ
नेषु।सैकतेषुपुलिनेषुवनिलीनाः।सिकताविद्यंतएषुदेशेषुतिलोत्वौवातिचकारादण्।कुंदमिवावदाताः
शुभ्राः।उपमानानीत्यादिनासमासः।प्रतीयिरेज्ञाताः।तेनरामेणेतिविलाक्षपरिणामेनसंबंधः।क
र्मणिलिट्।इणोयण्।दीर्घःइणःकिति।द्विर्वचनेवीतिस्थानिवद्भावाद्विर्वचनं।श्रोत्रसुखैर्निनादैःका
णस्वतैः।नौगदेत्यादिनाघञ्।इदानींशरद्वर्णनमुपसंहरन्नाह॥१८॥नततारकिंबहुनोक्तेन।सर्वथानतज्ज्यो रामः
ल्यायद्धारूपंकूजनंनबभूव।पंकजमपिमल्लानमथघदंतनासीत्।यःकलंनजुगुंज।नगुंजितवान्।जिघ्र
घ्राक्षशदृवं।लिहड्डदित्वान्नुम्।समघदोनासीत्।यन्मनोनाजहार।रामस्यलोकस्यवानतद्गुंजितमासीत्

वनानि सर्वलोकः तेभ्यो लयदानं तत्र शौंडा वकुप्रदाः क्षोणीभुजः सं त्येव परंतु। अमी राजानो राममल्लो
नराममल्ल इ एवं दृश कर्मणि प्रगल्भा इत्यर्थः। रघुकुलकदंबानां रघुवंशप्ररोहाणां। स्पष्टमन्यत्। गिरी
ति। गिरीशेन शंभुना भ्राराध्यः समाराधितः सरसिरुहजन्मा ब्रह्मा दिविषदां देवानां भ्रातिरूपाद्दायत्रि
जगत्त्रयेऽत्र जयश्रीलं जलन्दस्भृजनः। हृषीकेशो विष्णुर्यस्मिन् इषुर्बाणो जनिजातोऽपत्राणपाति श्राप्य
मो वो प्रत्यंवा। नृत्रां निस्रः पुरः लक्ष्यं व ध्यमल्ल वन्। इदमिष्टां धनुः किमू यंप्याविक अद्भुतं आश्चर्यं कारि।
अज्ञानीति दीपजेनीत्यादिना कर्तरि विदृ वैकोल्यि कः पंजिकात्रयं चः प्रतीतमन्यत्। नृत्येति। क्रमष्णुर्यं
कोणपा राक्षसाः ध्वकारिहामं उत्पास्य नृया रामः गाडकांनेज एव हुताशनः तस्यास्समिंध नं संधुक्षणं
तत्र सामिध नीसुं धुस्रुत ऋचं अध्ययं शयां चाध्ररुत तद्दृतवान्। पंककसा मिंधे नीसा लोकयास्पा दोयसामिं
धनी। अनेकार्थोपि। समिधनी सामिधेची ऋचः। अनेन रामेण। कालस्स्यैश्वर्यमतुल्यैः पृषत्कैः कृत्वा स्फुरं सो
पितृशाननो रावणइ यज्ञया। जितप्राय इत्यर्थः। इषुरुत्तोपंधिनी। दिनाशवल्व। नलोकत्यादिनायध्टिप्रति
पधयो। ॥ दिदृक्षतेदृष्टुमिच्छति विश्वामित्र अवृस्पयुत्पत्या विश्वयामस्मा कामित्र इत्यनेन मतक्तेतायं प्रपं

राम:

शंकनीयं। त्वमपि अप्रमोच्यः अुक्तप्रहः पाणवंधो यस्यै। तादृशः॥ इदं सर्वं तथैव तस्य दुरानमत्वं स्वप्रतिज्ञाया।
सत्यत्वं च। किंस्वित्यमेनः संभावनं। मे शमयस्मीत्याह। अस्य राघवस्य पितो। रामस्य सहजा तुलावेन गंतरि। लीव
एं च दृढत्वं अतिस्फुरमेवातिसत्यकमेव। अमिधेयोर्थेप्सां। बालेति। बालेन रामेण इदं कर्म शंभुधनुरारोपणं
पंचसंलाप्यमसंभावनीया। प्रत्याययितः प्रत्ययो निश्चयः तं ज्ञातो भ्रेनि प्रत्यायितो महर्षिस्यस्य श्रीनि। ध्रुवमन्य। श्री
यं दृष्पो जनक इति मंत्रयते विचारयति अत्र किमुत्तरं दत्त्वं इत्याकुलितोस्मि। विश्वामित्रेण। नाथवंतः सना
थावयं प्रार्थनावंतो वा त्याग्दृष्टया श्वायामिनः। शेषं स्पष्टं। येषामिति। येषां मूलु जं। चापे धंनुलितः। हनेम
मर्षितं तत्रिलुवनं छिन्द्राणां राज्ञसादीनि निर्मितविध्नानां अपिधानं मुद्रणमेव बद्धतनियमः। अत एवेंद्र धनु
पगतज्यावंधनं नद्रोहितं ज्वेवकेवलं ज्ञातं। इक्ष्वाकुवंशज अनुस्मरेवरिज्ञुरग्रहीतं। स्मरः। नेपिलू
जः। पुरा इदं शरासनं प्रेक्ष्य दृष्ट्वा। मौर्वी प्रत्यंचा नयानि र्मितो यः क्रिया। तस्य श्यामिव। वक्रश्लरीतया मुरल
कृता। अश्वाती कृतान्निजलुजात्यर्थमित्याविलरूः निंद्य त्वेष्टतवंतः। लडि वहु वेरूपां अव मन्यसे इव गणय
सीति॥ ॥ वदिति। त्वज्ञागयेयमपि तादृशमुत्कृष्टं। वयमप्येतादृशा मुत्सवानां प्रसमी। हितो दृष्टारः। विश्वनु

6

४८